

Fortiden in situ

– om formidling på stedet

af Vivi Lena Andersen, arkæolog, mag.art., Københavns Bymuseum

I en verden med entreprenante og velhavende bygherrer, har museumsloven svært ved at leve op til sin primære bevarende faktor: at der ikke skal udgraves. Når museumsloven ikke har sin ønskede effekt, må arkæologer som fortidens vogtere i langt højere grad overveje mulighederne for in situ bevaring af de udgravede anlæg inkorporeret i selve nybyggeriet. Da ikke alle af fortidens anlæg og genstande lader sig bevare uproblematisk kan historien omkring dem stadig leve videre på stedet, hvis historien formidles der. Den viden museet rummer, kan distribueres ud i verden via in situ formidling, hvor det er lokaliteten og konteksten og ikke nødvendigvis originale genstande, der tæller. En af de væsentligste fordele ved in situ formidling er, at formidlingen når langt bredere ud og således er en eftertragtet og tiltrængt demokratisk formidling.

På stedet

"Lige under jeres fødder ligger ruinerne af det nedrevne kloster". "Præcis hvor vi står nu, fandt et historisk øjeblik sted". "På netop dette sted samledes byens oprørte borgere". "Kan I mærke historiens vingesus?"

Denne type udtalelser brugte jeg i flæng, da jeg som student gik byvandring i Københavns middelalderlige bykerne for Københavns Bymuseum. Det var let købt, men det virkede. Folk elskede det, og helt basalt handler det om, at vi mennesker elsker originalitet. Hvad enten det er et par jeans i det helt rigtige mærke, en vin fra det helt rigtige franske slot eller en "ægte" kulturel oplevelse. Selvom byvandringdeltagerne måske ikke havde andet end en sølle mindeplade at kigge på, så var det alligevel som at stå midt historien, fordi det var *in situ*, som er latinsk for "på stedet". Erfaringen viser, at folk hellere vil stå der, hvor sværdet blev svunget end at se sværdet i en montre på et museum langt borte fra gerningsstedet og den oprindelige kontekst. Det kan være lidt vanskeligt for genstandstossede arkæologer at forstå, men mens genstande revet ud af sin kontekst mister en del af sin ægthed i filosofisk forstand, så vil hændelsen altid stå i direkte forbindelse til en lokalitet. Som oftest går arkæologen tilbage til museet med sin viden om hændelsen på lokaliteten, men det mest optimale vil dog være at formidle fortiden in situ, hvad enten der fysisk er bevaret fortidige levn eller blot historien om stedets fortid står alene tilbage.

Storbyens udfordringer

I disse år står Københavns Bymuseum med store udfordringer i form af endnu en etape med udgravninger til metro samt opkøb af flere af indre Københavns allerdyreste matrikler til nybyggeri som i samme moment blotlægger væsentlige dele af middelalderbykernen.

Vores nuværende museumslov er bygget på *bevaringsprincippet* i den forstand, at den opfordrer bygherren til ikke at foretage ødelæggende gravearbejde i områder med høj arkæologisk interesse. For Københavns vedkommende er dette princip vakkelvornet, idet de bygherrer, der opererer i København, er voldsomt købestærke og bliver bakket op af et væld af udenlandske investorer. De bakker aldrig ud. 7 millioner kroner til en arkæologisk udgravning er peanuts med en samlet anlægssum på 200 millioner, selvom bygherren dog slår sig i tøjret. De er jo trods alt forretningsmænd. Derfor er museumslovens bevarende aspekt til at overse, når det gælder vores hovedstad og landets øvrige entreprenante opkøbere af centrale grunde.

Da jeg i 2003 stod i en kælder på Gråbrødre torv med begravelse fra franciskanerklosteret og blev spurgt af bygherren om, ikke vi kunne lade et skelet ligge under en glasplade i gulvet i hans restaurant, var mit svar et blankt nej. Alene tanken om alle de restaurantgæster, der ville miste appetitten eller få en T-bone steak på tværs, retfærdiggjorde mit svar. Derudover vil en etisk diskussion om en sådan in

situ bevaring også give udfaldet: nej. Havde bygherren spurgt, om klosterkirkens smukke fundament kunne bevares og indgå i restauranten, ville svaret have været langt mere positivt, men nogle gamle kampesten lugtede desværre ikke nok af penge og sensation for den pågældende forretningsmand. Dog er mange bygherrer villige til forhandling, især hvis de eksempelvis kan øjne øget interesse for deres tøjforretning, restaurant eller wellness-center. Dette kommercielle aspekt handler ikke om at give køb på fagligheden og lade kulturarven prostituere (Henrichsen 2007:4ff). Den øgede omsætning via kulturarven er ikke en forudsætning, men et muligt gode for bygherre, og dette finder jeg ikke forkasteligt, eftersom kulturarvens egenverdi stadig er intakt. At gøre fortiden synlig for befolkningen er derimod en tiltrængt demokratisering.

Med Oldsagskommissionens oprettelse i 1807 kunne staten bruge landets kulturminde og museerne som instrumenter til offentlighedens dannelse og få landet til at opnå dets sociale og økonomiske mål. Det offentlige museum inkluderede dog ikke de lavere klasser og folk med dårlige manerer og var derfor ikke så demokratisk, som det udgav sig for at være. Museet var, og er stadig, kun et rum, der tiltrækker den velfungerende og dannede borger. Ved at formidle kulturarven in situ er der en markant mulighed for at give folk et reelt ejerskab til kulturarven. Dette har længe haltet pga. den stringente og akademiserede varetægelse af kulturarven (Henrichsen 2007:6).

In situ bevaring

In situ bevaring af fortidige anlæg er ved nærmere eftertanke talrige – lige fra den ægyptiske ørkens himmelstræbende pyramider til jernalderens skjulte krigsbytteoffer i Nydam Mose. At in situ bevare i tætbefolkede byer, uden at komme i karambolage med den moderne udvikling, er så afgjort vanskeligt, men også her findes succeshistorier – endda inden for Danmarks egne rammer, såsom: frilægningen og bevaringen af Skomagergades oprindelige belægning i Roskilde, Skt. Laurentii kirkeruinsmuseum under Stændertorvet i Roskilde, det underjordiske museum i Aalborg med bevarede dele af gråbrødre kloster og ruinerne af biskop Absalons borg og Københavns Slot, der den dag i dag kan besøges under det nævrende Christiansborg.

Oftentimes kan in situ bevaring af store anlæg dog være særdeles bekostelig og være en meget forstyrrende faktor i bygherrens projekteringer i en sådan grad, at bevaring in situ er direkte umulig. Derudover er det ikke alting, der tåler in situ bevaring, hvad enten det er af etiske eller nedbrydningsmæssige årsager. Men som nævnt vil folk hjertens gerne have den ægte hændelse in situ som surrogat for at den ægte genstand nødvendigvis må beskyttes på museet. Lad skrøbelige artefakter og skeletter hvile i museernes fugt- og temperaturkontrollerede montrere og fremhæv i stedet lokaliteten og historien in situ – evt. akkompagneret af kopier af fundne genstande.

Med hensyn til formidlingen af de kommende metroudgravninger i København, så er det i bund og grund umuligt at bevare noget in situ i den forbindelse. Metroselskabet blev ved etableringen af metroens første etape kritiseret for at man bortgravede de velbevarede bropiller, der førte ind til den oprindelige Nørreport bygget i 1656. For det første havde hverken Metroselskabet eller Københavns Bymuseum forventet, at bropillerne stadig var der, idet man var overbeviste om, at de var blevet fjernet, da volden og graven omkring indre København blev sløjfede tilbage i 1874. Bropillerne blev først opdaget da udgravningen til Nørreport metrostation var i fuld gang. At omlægge et så omfattende projekt midt i byen så sent i forløbet eller at bevare de enorme bropiller in situ var umuligt. Al jorden ned til boret dybden skal fjernes for at sænke tunnelboremaskinen derned, og dernæst skal der etableres billetsalg, elevatorer, flugtveje etc. i det enorme hulrum. Dvs. kulturlagene og de dertilhørende arkæologiske anlæg SKAL graves bort. De omfangsrige borer under jorden foregår i kalken og er derfor ikke arkæologisk interessante. Alt dette betyder dog ikke, at fortiden behøver forlade sin oprindelige plads fuldstændigt. De fortidige hændelser, som afsløres via de arkæologiske anlæg, genstande og aflejringer, vil i filosofisk forstand være fæstnet til lokaliteten, selvom de håndgribelige elementer må forlade stedet. Men den viden om lokaliteten forbliver skjult for den brede offentlighed, hvis formidlingen glemmes, negligeres eller ganske enkelt formidles forkert trods gode intentioner.

Da størstedelen af de nuværende metrostationer blev indviet d. 19. oktober 2002, blev der samtidig udgivet en bog om de arkæologiske udgravninger i metroens spor (Skaarup 2002), og der blev tillige etableret en fin arkæologisk særudstilling i Jyllandspostens udstillingslokaler ved Kongens Nytorv med væsentlige fund og fotos fra udgravningerne, samt modeller og rekonstruktionstegninger fra det fortidige København baseret på den nye viden, der havde set dagens lys i de enorme udgravninger. Særudstillingen varede 1 måned.

I årene der er gået, har man som københavnsk arkæolog ofte fået spørgsmålet: ”Hvad fandt I egentlig i de udgravninger til metroen?”. Den korte særudstilling (som meget få folk nåede at opdage) og bogen blev overset, og i dag er fortiden stadig fraværende på de etablerede metrostationer. Dette er befolkningen med rette forundrede over. I månedsvis havde folk været vidner til kæmpemæssige gravemaskiner, begejstret aktivitet og et virvar af arkæologer, der gladelig fortalte nysgerrige forbi-passerende om det sidste nye fund, og pludselig var det hele væk – heriblandt også den ellers fælles kulturarv.

Det er nemt at pege fingre af håndteringen af udgravninger, der fandt sted for over 10 år siden, men vi bør bruge den indhøstede erfaring konstruktivt ved etableringen af den næste etape af metroen. Der er heldigvis så god tid til, at den første skovl stikkes i jorden, så et fornuftigt formidlingskoncept kan gennemtænkes inden. Det optimale koncept må indbefatte en permanent om end fleksibel in situ formidling om det pågældende område fra fortid til nutid, og som derved sikrer, at områdets kulturhistoriske værdier bevares, uanset hvad grave-maskinen og arkæologen fjerner fra stedet.

In situ formidling

Kommunalreformen anno 2007 resulterede i færre og mere centraliserede museer. Det bevirker, at mange folk får længere til historien på display. På trods af de mange administrative fordele, der er ved at sammenlægge museers drift, er museerne nødt til at nytænke formidlingen. I stedet for at folk kommer til museet, må museerne komme til folket. Et museum skal ikke længere blot være en stationær bygning, men snarere en tænketank for, hvordan den viden og forskning museet rummer, kan distribueres ud i verden.

Udendørs udstilling på Kongens Nytorv anno 2005.

I 2005 stod jeg for en arkæologisk særudstilling, der netop bragte historien ud af museets vante rammer (Andersen 2005). Udstillingen skulle stå udendørs på Kongens Nytorv, i forbindelse med indvielsen af det nyrenoverede torv, og fortælle områdets historie. Resultatet blev en rekonstruktion af en kæmpemæssig boreprøve, der, ud fra konstruerede jordlag, kampesten og kopier af arkæologiske genstande, viste historien om stedet, som den ser ud under torvets overflade. Ud fra de arkæologiske og historiske kilder blev der udført rekonstruktions-tegninger af udsigten fra den pågældende plet på Kongens Nytorv med et kig ind mod byens centrum, som det har taget sig ud til forskellige tider igennem 1000 år. Der var således hverken tale om formidling af et in situ bevaret anlæg eller fokusering på den originale genstand, men alligevel var oplevelsen original, fordi den foregik in situ og fortalte en ægte historie. Placeringen bevirkede, at nutid og fortid smeltede sammen og deres sammenhænge og forskelle blev tydeliggjort. En central styrke var, at udstillingen via dens døgnåbne, uden-dørs placering fangede et helt nyt publikum, der ellers aldrig ville sætte sine ben på et museum. Alle uanset alder, køn, klasse og etnicitet ønskede at opklare den kæmpemæssige søjles mysterium. Hvad der skulle have været en 3 måneders særudstilling kom til at vare 7 måneder pga. dens popularitet – kun overgået af den tilbagevendende obligatoriske skøjtebane på torvet.

Samme formidlingsmæssige fremgangsmåde kan med fordel benyttes ved de kommende metroudgravninger og ved alle øvrige udgravninger. Man kan forestille sig permanente montrer og touch-screens på metrostationerne, som viser rekonstruktions-tegninger og modeller af områdets udvikling eller kopier af væsentlige genstande, som på den måde viser, hvordan hvert sted er et kollektivt erindringsrum med en unik historie, og som på fineste vis vil adskille stationerne fra hinanden med kulturhistoriske karakteristika. Denne formidling bør naturligvis indarbejdes i byggeriet og harmonere visuelt med nutidens arkitektoniske krav og ønsker. Pyramideformede montrer ville være et nærliggende valg til formidling på metrostationerne, men i skrivende stund er alle bolde i spil.

Et interaktivt element i in situ formidling kunne også tilføjes i form af mobiltelefonen. I 2005 fejrede

Golden Days organisationen H.C. Andersen-året ved at plante hvide fodspor på de steder i indre København, som H.C. Andersen havde haft et særligt forhold til i sit liv. Ved at kalde telefonnumre op, som stod skrevet i nærheden af fodsporene, kunne man direkte og in situ høre, hvordan netop denne plet i verden havde påvirket Andersens liv. Denne teknik kunne snildt overføres til den arkæologiske formidling. Forestil dig, at man med mobiltelefonen mod øret vil kunne høre munkes messesang på Gråbrødre torv, skrig fra havmåger og prusten fra hårdarbejdende fiskere ved Gammel Strand, højtråbende købmænd og handlende fra boderne på Gammel Torv eller samtalen mellem biskop Absalon og Kong Valdemar den Store idet de fremlægger deres visioner for Københavns fremtid – alt imens du selv står på gerningsstedet. Populært? Ja – men det virker!

Den audiologiske oplevelse kunne med fordel kombineres med et rekonstrueret visuelt vue over den pågældende lokalitet på et givent tidspunkt. Nutidens teknologi gør det endda muligt, at gøre dette vue meget levende og stort, ved at aktivere landskabsbillederne via sensorer, som derefter fremkommer på et stort gennemsigtigt lærred foran dig. Således vil det for alvor føles som at stå i en fortidig tidslomme. Formidlingsmulighederne er mange, og at fremhæve kulturarven in situ er et særdeles efterspurgt element i nutidens samfund.

Mod en demokratisk formidling

Kulturarvsstyrelsen udgav i 2005 en analyse, forud for kommunalreformen i 2007, hvis formål var at belyse kulturarvens betydning for borgere, kommuner, virksomheder og samfundet generelt (Kulturarvsstyrelsen 2005). Resultaterne viser, at der i kulturarven er et potentiale, der med stor fordel kan inddrages i kommunernes politiske arbejde, idet kulturarven er en vigtig ressource til udvikling af lokalsamfundet. Kulturarven styrker identiteten, giver forståelse af ophav, øget tilhørsforhold og trivsel. Flere kommuner er derfor allerede begyndt at bruge den arkæologiske kulturarv som en væsentlig udviklingsfaktor, og netop nu har Kulturarvsstyrelsen og Realdania afsat 4 mio. kr., som er øremærket kommuner, der benytter landskaber, bygninger, fortidsminder og kulturmiljøer fremadrettet og aktivt.

Behovet for at bevare og huske er en vigtig del af vores samfund, men på trods af befolkningens stigende interesse for fortiden har museerne ikke haft succes med at blive en integreret del af samfundet, da der stadigvæk er symbolske hindringer. Museer er kunstige verdner, hvor vi indgår i indlærte ritualiserede former for adfærd, der sjældent anerkender publikums erfaringsverden. Det skal der gøres noget ved. Fordi vi som museumsfolk har lagt vores klamme hænder på samlingerne, så skal vi ikke glemme, hvor den samling stammer fra. Fra *folket*, fra vore *fælles* forfædre, og en vakuumindepakning af genstandene og vores viden er arrogant, misforstået og ude af trit med virkeligheden.

En løsning, der bliver central for fremtiden, er netop at bringe historien ud til folk snarere end at forvente, at folk skal komme til historien bag museets lukkede døre. Når et miljø får fremhævet et fortidigt anlæg eller begivenhed, betyder det, at alle får fri adgang til en kulturel oplevelse, de måske ellers aldrig ville have opsøgt. Det skærper både opmærksomhed på det kendte og det glemte – på fortiden, nutiden og fremtiden (European Commission 2005).

Ved in situ formidling formidles ikke blot den skjulte historie men også arkæologiens berettigelse, som ellers kan være svær at argumentere for, når arkæologen forsvinder ned i de dunkle magasiner med de udgravede genstande og dertilhørende viden.

Litteratur

Andersen, V.A. 2005

Det mobile museum. Udendørs in situ-udstilling i storbyen.

Danske Museer 2005/4, s. 17-20.

European Commission 2005

Enhancing the values of urban archaeological sites.

Practical guide. APPEAR – Accessibility projects.

Sustainable preservation and the enhancement of urban subsoil archaeological remains. European Commission, Community Research. Energy, Environment and Sustainable Development.

Økonomien er ofte kimen til den manglende formidling af de arkæologiske resultater. Ved at rykke formidlingen ud i verden opnås langt lettere finansiering end til formidling på museet, da de respektive institutioner, virksomheder, lokalmiljøer etc. vil kunne sole sig i kulturarven, der helt naturligt vil kaste glans over stedet. Uanset hvor finansieringen kommer fra, er det vigtigt at huske på, at det er os som fagfolk, der står som garant for de formidlede oplysninger er fagligt korrekte. Vi behøver ikke at slække på videnskabeligheden, og in situ formidling betyder heller ikke det stationære museums undergang, for det er her folk finder overblik og sammenhænge. De mange in situ-informationer er små invitationer i hhv. landskabet og byrummet til at opleve selve museet. På den vis kan museet blive oprigtigt offentligt og tilgodesee både befolkning og museumsfolk.

Så selvom in situ bevaring er den bedste forudsætning for en demokratisk formidling, så er in situ formidling den bedste erstatning, når in situ bevaring ikke er mulig. Det er ikke in situ bevaring af den fysiske genstand men en in situ bevaring af *historien*. Uanset om et anlæg er bevaret in situ eller ej, så er historien og formidlingen af det fundne ekstremt væsentlig at fremhæve. En stor, velbevaret ruin in situ er tavs som graven, hvis ikke ruinen også bliver godt formidlet in situ.

Henrichsen, K.B. 2007

Oplevelsesøkonomi og Kultur(arv).

Danske Museer 2007/5, s. 4-7.

Kulturarvsstyrelsen 2005

Kulturarv en værdifuld ressource for kommunernes udvikling. En analyse af danskernes holdninger til kulturarv.

Skaarup, B. 2002

Arkæologien i Metroens spor. Ørestadsselskabet og Københavns Bymuseum.